

logische theorieën populariseert en gebruikt als kritiek op de negatieve gevolgen van groeiende keuzemogelijkheden. Tegelijk blijft hij sterk op psychologisch vlak steken: zijn boek eindigt met 'tips' om met de groeiende keuzevrijheid om te gaan, inclusief het 'oefenen van dankbaarheid'. Wat ontbreekt is een meer structurele kritiek op de kapitalistische groeidynamiek of op marketingtechnieken die er allebei op gericht zijn steeds nieuwe schaarste te creëren. De link met de nefaste ecologische gevolgen van een groeiende consumptie en keuze blijft op de achtergrond. Het boek biedt bijgevolg wél bruikbare inzichten voor een kritiek die aansluit op alledaagse gevoelens of frustratie van mensen in

de supermarkt of op andere consumptieplekken, maar vraagt om meer structurele antwoorden. Het beperken van een te grote ecologische voetafdruk, die de leefbaarheid voor onze kinderen en kleinkinderen in het gedrang brengt, vereist immers een evenwicht tussen persoonlijke keuzes en maatschappelijke kaders. Zonder politieke keuzes en politieke kaders die mensen ondersteunen bij persoonlijke keuzes dreigt immers een te persoonlijk verhaal, dat wel tot individuele verandering kan leiden, maar daarom nog niet tot maatschappelijke verandering.

Dirk Geldof

[Bio]

Dirk Geldof is socioloog, studiemedewerker van Groen! en redactielid van Oikos.

Habermas en Derrida over 9/11

Giovanna Borradori, Jürgen Habermas & Jacques Derrida. *Filosofie in een tijd van terreur. Gesprekken met Giovanna Borradori, Klement/Pelckmans, Kampen/Kapellen, 2004, 238p.*

Op de ochtend van elf september 2001 volgt Giovanna Borradori, professor Europese filosofie aan het Vassar College in de staat New York, op televisie hoe vijftig blokken verder 'downtown' van haar appartement in Manhattan de torens van het World Trade Center instorten. Ze is afgesloten van haar kinderen, op school aan de andere kant van de stad, en van haar man, die als journalist op de plaats van

de aanslag moet rennen voor zijn leven. Toch ontstaat al op dat onzekere moment haar idee voor een dubbel-interview met Jürgen Habermas en Jacques Derrida, die toevallig enkele weken later en onafhankelijk van elkaar een bezoek hebben gepland aan de stad New York.

Het bezoek van beide filosofen kan doorgaan en in de twee aparte interviews die zij aan Borradori toestaan, geven zij nog kort na de feiten hun al erg scherpe analyse. Het boek dat hieruit resulteerde, is ondertussen een wereldwijde filosofische bestseller, vertaald in meer dan tien talen. Het succes ervan is wellicht mee te verklaren doordat het niet alleen de weergave van beide gesprekken bevat, maar ook een uitvoerige situering en analyse ervan door Borradori zelf. Hierdoor slaagt zij

erin om de niet altijd even gemakkelijke ideeën van beide toonaangevende intellectuelen ook voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Op het eerste gezicht is het een merkwaardige combinatie: Habermas, de socioloog-filosoof uit de kritische traditie van de Frankfurter Schule, en Derrida, de onlangs overleden grondlegger van het deconstructivisme. Beiden boegbeelden van twee totaal verschillende filosofische tradities. In de jaren tachtig stonden ze nog tegenover elkaar als protagonisten in het vaak geëxalteerde debat tussen 'rationalistische' modernisten en 'relativistische' postmodernisten. Hun stijl in dit boek belichaamt nog steeds die verschillende tradities: Habermas' dialoog is compact, spartaans en erg lucide; die van Derrida vormt een 'veel langer en kronkelig pad dat geheel onverwacht nu eens uitzicht biedt op een weids landschap, dan weer de blik richt op een smal ravijn, waarvan sommige zo diep zijn dat de bodem onzichtbaar blijft'. (p. 10) Het is dan ook erg interessant om te zien hoe ondanks die verschillen beiden het toch vaak eens zijn, en vooral om te merken hoe beiden in hun denken bewogen worden door een onvoorwaardelijk verlangen naar meer kosmopolitische rechtvaardigheid.

In hun reactie op het oorlogsdiscours van de Verenigde Staten waarschuwen beiden voor overhaaste simplificaties en polarisaties. De aanslagen van elf september hebben voor hen immers maar een beperkt 'politiek' karakter. Aangezien Al Qaeda geen haalbare politieke doelstellingen heeft en géén visie op een mogelijk andere toekomst, hebben we hier in eerste instantie te maken met een crimineel netwerk en niet met een oorlogsvijand. Een overdreven reactie tegen dit soort criminelen kan volgens Habermas de

legitimiteit van de eigen staat aantasten: op binnenlands vlak omwille van de militarisering en de ondermijning van de rechtsstaat en op buitenlands vlak door het gebruik van overmatig en ineffectief geweld.

Gevraagd naar de mogelijke oorzaken van de aanslagen, wijzen beiden op de voedingsbodem waarin excessief geweld kan ontstaan. Habermas benadrukt de ontredde die een te snelle modernisering kan hebben op meer traditionele samenlevingen: 'De westerse wereld in haar geheel dient als zondebok voor de eigen, hoogst reële verlieservaringen, waaronder deze uit haar culturele tradities losgerukte bevolking, in de loop van zich in ijlt tempo voltrekkende moderniseringsprocessen, gebukt gaat.' (p. 51) Dit betekent echter geenszins dat het hier gaat over een conflict tussen culturele tradities, de 'clash of civilizations' (Huntington).

Habermas benadrukt herhaaldelijk de socio-economische oorzaken van deze ontredde. Fundamentalisme is voor hem een typisch modern fenomeen dat ontstaat wanneer (onvermijdelijke) processen van detraditionalisering niet gepaard kunnen gaan met de hoop op een nieuwe en betere toekomst. Alleen door de schrijnende ongelijkheid van de welvaart en van de reële levenskansen in de wereld aan te pakken, zal de voedingsbodem voor het fundamentalisme verdwijnen. De westerse retoriek over het uitdragen van mensenrechten blijft hol als zij louter een dekmantel blijft voor het openen van nieuwe markten.

Derrida van zijn kant wijst op een drietal meer politieke manieren waarop het Westen, in wat hij een 'auto-immunitair proces' noemt, zelf de oorzaak is van het eigen onheil: groeperingen als Al Qaeda bestaan uit mensen die in de Koude Oorlog zelf door het westen zijn

opgeleid; in diezelfde Koude Oorlog zijn er massavernietigingswapens ontwikkeld van biologische, chemische en nucleaire aard, waarvan we de proliferatie nu niet meer kunnen controleren; het unilaterale en repressieve optreden van de Verenigde Staten na de aanslagen ten slotte voedt het terrorisme en het fundamentalisme, eerder dan het te bestrijden.

Een structurele aanpak van de socio-economische en politieke problemen waar we mee worstelen, vereist voor beide denkers de overgang naar een meer kosmopolitische wereldorde, met een afdwingbaar internationaal recht en respect voor de mensenrechten. Voor Habermas, de filosoof van het communicatieve handelen, betekent zo'n wereldorde onder meer het tot stand brengen van communicatieprocessen tussen mensen en tussen culturen, waarbij vormen van wederzijdse erkenning tot stand kunnen komen. Voorwaarde hiervoor is de 'tolerantie' die mensen moeten opbrengen ten aanzien van mensen met andere levensvisies en andere religieuze overtuigingen. Dit betekent dat religies afstand moeten nemen van elke politieke exclusiviteitsaanspraak. Zonder het geloof in de eigen overtuigingen te moeten opgeven, moeten zij zich schikken naar de niet-exclusieve positie die ze innemen 'binnen het door profane wetenschappelijke kennis begrensde en met andere religies gedeelde universum van het discours' (p. 50).

Hoewel Habermas ontkent dat dit in zijn invulling ervan het geval is, noemt Derrida het begrip van 'tolerantie' te religieus en te paternalistisch in origine om bruikbaar te zijn voor de kosmopolitische orde. 'Tolerantie' betekent te veel een gastvrijheid onder voorwaarden, en met name onder de voorwaarden die ik zelf aan de ander

opleg. Hiertegenover plaatst Derrida zijn notie van de 'onvoorwaardelijke gastvrijheid' (*hospitalité*), waarbij de mens openstaat voor de ander in zijn radicale alteriteit, die komt als 'visitatie', eerder dan op 'invitatie' (p.161). Met zijn theorie over de onvoorwaardelijke gastvrijheid, die hij in de laatste jaren van zijn leven heeft ontwikkeld, lijkt Derrida te willen wijzen op het bodemloze fundament van een asymmetrische 'zuivere ethiek', die voorafgaat of voorbijgaat aan elke wet, elke plicht, elke schuld. In de gedachte van de '*démocratie à venir*' formuleert hij een utopische projectie van een wereld voorbij het kosmopolitisme en voorbij de staat, van een burgerschap als 'samenleven'. Deze utopische en onmogelijke projectie van een onvoorwaardelijke gastvrijheid, is tegelijkertijd echter de mogelijkheidsvoorwaarde voor elke voorwaardelijke en symmetrische gastvrijheid zoals die in de wet kan worden ingeschreven.

Om een te korte schets af te ronden van twee aan ideeën erg rijke gesprekken, wil ik nog wijzen op de prominente rol die zowel Habermas als Derrida weggelegd zien voor Europa. Volgens Habermas moet de wereld de overgang maken van de klassieke internationale orde van machtsevenwichten, waarin in een hobbesiaanse natuurtoestand het recht van de sterkste geldt, naar een nieuwe, kantiaanse orde, gebaseerd op kosmopolitisch recht en meer universele rechtvaardigheid. In een voorafspiegeling van een analyse van Robert Kagan (*Of Paradise and Power*) stelt Habermas dat de impuls voor die overgang van Hobbes naar Kant niet uit de unilateraal ingestelde Verenigde Staten, maar uit het zichzelf unificerende Europa zal moeten komen. Derrida van zijn kant wijst erop dat de oorlog tegen het terrorisme al te zeer de vorm aanneemt van een polarisering

tussen groepen met sterke religieuze identificaties, met aan de ene kant het extreme islamisme, en aan de andere kant de Verenigde Staten, die de verantwoording van haar beleid meer en meer doorspekt met christelijke referenties. De link die Derrida legt tussen het buitenlandse beleid van de Verenigde Staten en het religieuze karakter van een politieke cultuur, die de meer seculiere en verlichte aspecten van haar oorspronkelijke constitutie marginaliseert, is een interessante, maar verontrustende gedachte. De unieke positie van Europa ligt volgens Derrida

nu hierin dat het omwille van zijn eigen ervaring met de Verlichting gekenmerkt wordt door een meer geavanceerde, niet-theologische politieke cultuur. Jammer genoeg is in de drie jaar die inmiddels verstreken zijn sinds de interviews, ook het pessimisme van zowel Habermas als Derrida over het vermogen en de bereidheid van Europa om de unieke rol die haar toekomt in de wereld ook daadwerkelijk op te nemen, niet ongegrond gebleken.

Stefan Rummens

[Bio]

Stefan Rummens is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Wijsbegeerte van de KU Leuven.

Voedsel voor 9 miljard mensen

Voedsel voor 9 miljard mensen. Perspectieven op landbouw en wereldvoedselvoorziening, Leuven: LannooCampus, 2004, 191 p.

Dit boek is bijeengeschreven door dertien professoren en docenten van de landbouwfaculteit van de KU Leuven, elk vanuit haar of zijn discipline. Maar het is een monseigneur die aan de grondslag ligt. Op een goede dag stelde Roger Vangheluwe, bisschop van Brugge zich de vraag: "Zijn er geen oplossingen voor de tientallen miljoenen mensen die voortdurend ondervoed zijn, en waarvan er velen zullen sterven van de honger?" Hij stapte naar de professoren en ze spraken af om een overzicht te maken van alle problemen die met het wereldvoedselvraagstuk samenhangen

en objectieve informatie te verschaffen aan mensen die over de voedselkwestie verder willen nadenken. Dat is voorwaar zeer ambitieus, om niet te zeggen onhaalbaar. In Heverlee weten ze dat ook wel, de decaan benadrukt dan ook in zijn voorwoord dat het boek niet alle problemen behandelt.

De auteurs hebben een interessante en leesbare tekst afgeleverd. Maar het zijn zowat allemaal landbouwwetenschappers, verbonden aan éénzelfde faculteit. Wie het boek leest moet dat goed voor ogen houden en zich afvragen hoe andere disciplines en andere geledingen van de maatschappij tegen dit thema aankijken. Politici bijvoorbeeld, bedrijven, vakbonden of organisaties voor ontwikkelingssamenwerking. Het is aan de lezer om bijkomende bronnen van informatie te zoeken.